

УДК 339.544

РОЗРОБКА КОГНІТИВНОЇ СХЕМИ СУТНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ТОРГІВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

DOI 10.32782/2224-6282/152-5

JEL: F10, F50

Хвостіков А. І.*Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця*

Розвиток міжнародних торгівельно-економічних відносин і формування інтеграційних об'єднань країн приблизно однакового рівня соціально-економічного розвитку та з однаковими базовими та інституційними умовами, сприяє отриманню найбільш позитивного ефекту. Але при цьому важливим є розуміння структури міжнародних торгівельно-економічних відносин (МТЕВ), тому питання понятійно-категоріального апарату даної предметної області, які детально досліджені в статті, є вкрай актуальним та своєчасними. Обґрунтовано важливість історико-порівняльного аналізу теорій міжнародної торгівлі. Застосовано морфологічний аналіз, який дозволив проаналізувати ключові ознаки (сутнісна складова поняття; учасники; умова виникнення; призначення) таких понять, як «міжнародні економічні відносини», «міжнародні торгівельні відносини» та узагальнити їх зміст. Запропоновано когнітивну схему сутності міжнародних торгівельно-економічних відносин, формування якої, базується на уточненні змістовного наповнення таких понять, як «міжнародні економічні відносини», «міжнародні торгівельні відносини», «міжнародна економічна діяльність», «міжнародне торгово-економічне співробітництво», що дозволило коректно оперувати логікою дослідження. Виокремлено структуру досліджуваного поняття, що включає: суб'єкти та об'єкти МТЕВ, форми МТЕВ, рівні розвитку та рівні взаємодії МТЕВ, середовище розвитку МТЕВ, закони розвитку МТЕВ; принципи МТЕВ та особливості МТЕВ. Визначено особливості міжнародних торгівельно-економічних відносин: посилення торгівельно-економічних зв'язків та активізація міжнародної взаємодії суб'єктів МТЕВ; різний рівень взаємодії та розвитку МТЕВ; поглиблення процесів глобалізації, транснаціоналізації та інтернаціоналізації, що вказує на залежність кожної держави від міжнародного бізнесу. Надано визначення міжнародних торгівельно-економічних відносин як сукупності господарських відносин, що відображають торгово-економічні зв'язки між суб'єктами (держави, міжнародні організації та підприємства (ТНК), юридичні та фізичні особи), які здійснюються в процесі участі в міжнародному поділі праці та міжнародній торгівлі з урахуванням норм міжнародного торговельного законодавства з метою поглиблення міжнародного торгово-економічного співробітництва.

Ключові слова: міжнародні торгівельно-економічні відносини; когнітивна схема; міжнародна економічна діяльність; міжнародне торгово-економічне співробітництво; принципи

UDC 339.544

A COGNITIVE CHART DEVELOPMENT OF THE INTERNATIONAL TRADE-ECONOMIC RELATIONS ESSENCE

DOI 10.32782/2224-6282/152-5

JEL: F10, F50

Khvostikov A.*Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics*

The development of international trade and economic relations and the formation of integration associations of countries of approximately the same level of socio-economic development and with the same basic and institutional conditions, contributes to the most positive effect. But it is important to understand the structure of international trade and economic relations (ITER), so the issues of conceptual and categorical apparatus of this subject area, are extremely relevant and timely, which are thoroughly explored in the article. The importance of historical and comparative analysis of international trade theories is substantiated. Morphological analysis was applied, which has allowed to analyse key features (essential component of the concept; participants; condition of origin; purpose) of such concepts as "international economic relations", "international trade relations" and to summarize their meaning. An essence cognitive scheme of international trade and economic relations is proposed, the formation of which is based on the clarification of the substantive content of such concepts as "international economic relations", "international trade relations", "international economic activity", "international trade and economic cooperation", which has made it possible to correctly operate the study logic. The structure of the studied concept is distinguished, which includes: subjects and objects of ITER, forms of ITER, levels of development and levels of interaction of ITER, environment of development of ITER, laws of development of ITER; ITER principles and features of ITER. The peculiarities of international trade and economic relations are defined: strengthening of trade and economic relations and intensification of international interaction of the ITER subjects; different level of interaction and development of ITER; deepening processes of globalization, transnationalization and internationalization, which indicates the dependence of each country on international business. The definition of international trade and economic relations is given as a set of economic relations, reflecting trade and economic relations between entities (states, international organizations and enterprises, legal entities and individuals), which are carried out in the process of participation in the international division labor and international trade, in accordance with the rules of international trade law, with the aim of deepening international trade and economic cooperation.

Keywords: international trade and economic relations; cognitive scheme; international economic activity; international trade and economic cooperation; principles

Актуальність. У сучасних соціально-економічних умовах міжнародні торгівельно-економічні відносини є важливим чинником збалансованого розвитку країни. Вони сприяють не тільки глобалізації світового господарства, обміну виробничим досвідом, прискореному розвитку міжнародних господарських зв'язків і розвитку світової торгівлі товарами і послугами, але й прискоренню науково-технічного прогресу та раціональному використанню природного потенціалу країни. Але в

результаті динамічного розвитку міжнародних торгівельно-економічних відносин в новому тисячолітті під впливом поглиблення міжнародної конкуренції між учасниками зовнішньоекономічної діяльності відбулися істотні зміни в формах міжнародних економічних відносин. Це спровокувало термінологічну невизначеність поняття «міжнародні торгівельно-економічні відносини» та плутанину у споріднених категоріях. Тому особливого значення набувають питання логічного пояснення структури міжнародних торгівельно-економічних відносин та особливостей її формування.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Сфера міжнародних економічних відносин та зовнішньоекономічної діяльності знайшла відображення в великій кількості досліджень науковців. Незважаючи на це, питання сутності міжнародних торгівельно-економічних відносин (МТЕВ) представлені лише в окремих дослідженнях. Так, в зарубіжній літературі категорія «міжнародні торгівельно-економічні відносини» використовується, як правило, при дослідженні впливу міжнародної торгівлі на економічне зростання країни. Так, відомий американський вчений з Гарварду Farhad Rassekh у своїй роботі «The interplay of international trade, economic growth and income convergence: a brief intellectual history of recent developments» [1] описує нові результати і розуміння ролі міжнародної торгівлі в глобальному розподілі доходів. У статті Jamel Jouini [2] досліджуються емпіричні дані про зв'язки між економічним зростанням і відкритістю для міжнародної торгівлі, де результати показують, що економічне зростання позитивно реагує на відкритість торгівлі як в короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. У цьому контексті інші науковці Javier Reyes, Stefano Schiavo та Giorgio Fagiolo у своїй роботі [3] доводять, що ступінь відкритості має значення, але цього недостатньо для економічної інтеграції. Вони пропонують альтернативний погляд на проблему міжнародної економічної інтеграції з урахуванням всієї структури міжнародних торгівельних відносин шляхом визначення як положення країн у світовій торговій мережі, так і їх еволюції в часі.

Але, актуальність дослідження полягає ще й в тому, що більшість вчених в деяких країнах поряд з поняттям МТЕВ використовують інші категорії: «міжнародне торгівельно-економічне співробітництво», «міжнародні економічні відносини», «міжнародні торгівельні відносини», «зовнішньоекономічна діяльність». Отже, загальновизнане розуміння міжнародних торгівельних відносин серед дослідників відсутнє, що і обумовлює необхідність уточнення його змісту та структури. Тому метою статті є детальний аналіз змісту поняття

«міжнародні торгівельно-економічні відносини» та побудова когнітивної схеми його сутності.

Метою статті є детальний аналіз змісту поняття «міжнародні торгівельно-економічні відносини» та побудова когнітивної схеми його сутності.

Виклад основних результатів дослідження. Передумовою формування сучасного розуміння міжнародних торгівельно-економічних відносин є дослідження існуючих теорій міжнародної торгівлі, серед яких: теорія меркантилізму, абсолютних переваг, порівняльних переваг, теорія співвідношення факторів виробництва, теорія пересічного попиту, теорія життєвого циклу продукту, теорія конкурентних переваг тощо. Їх історико-порівняльний аналіз підтверджує, що в сучасній науці є багато теорій міжнародних економічних відносин, що поєднують найрізноманітніші концепції, погляди відомих дослідників та доповнюють судження попередників. Але, головним інструментом аналізу міжнародної торгівлі та її впливу на розподіл і перерозподіл доходів залишається теорія Хекшера-Оліна з доданими пізніше уточненнями (від прямолінійного використання теорії Хекшера-Оліна застерігає парадокс Леонтьєва). Незважаючи на це, в останні десятиліття з'являються альтернативні теорії, які дозволяють врахувати істотні зміни в міжнародній торгівлі, які не можна пояснити класичними теоріями. Необхідно враховувати те, що сьогодні фактори виробництва є більш мобільними, а державна зовнішньоторговельна політика тієї чи іншої країни, яка може викликати істотні їх відмінності, є активною складовою сучасних теорій міжнародної торгівлі.

Враховуючи неоднозначність думок деяких вчених стосовно сутності міжнародних торгівельних та економічних відносин, а також недостатнє обґрунтування відмінностей між даними поняттями, було використано морфологічний аналіз, який дозволив проаналізувати ключові ознаки цих понять (сутнісна складова поняття; учасники; умова виникнення; призначення) та узагальнити їх зміст.

З метою узагальнення існуючих науково-теоретичних аспектів дослідження зазначених понять у роботі було побудовано когнітивну схему сутності поняття «міжнародні торгівельно-економічні відносини» (рис. 1), що дозволяє розширити дане поняття та зробити його більш ємним в контексті дослідження.

Суб'єктами міжнародних торгівельно-економічних відносин виступають всі учасники, які діють в міжнародному економічному середовищі для реалізації своїх економічних інтересів. Це держави, міжнародні організації, міжнародні підприємства (ТНК), юридичні та фізичні особи. Об'єктом міжнародних торгівельно-економічних відносин

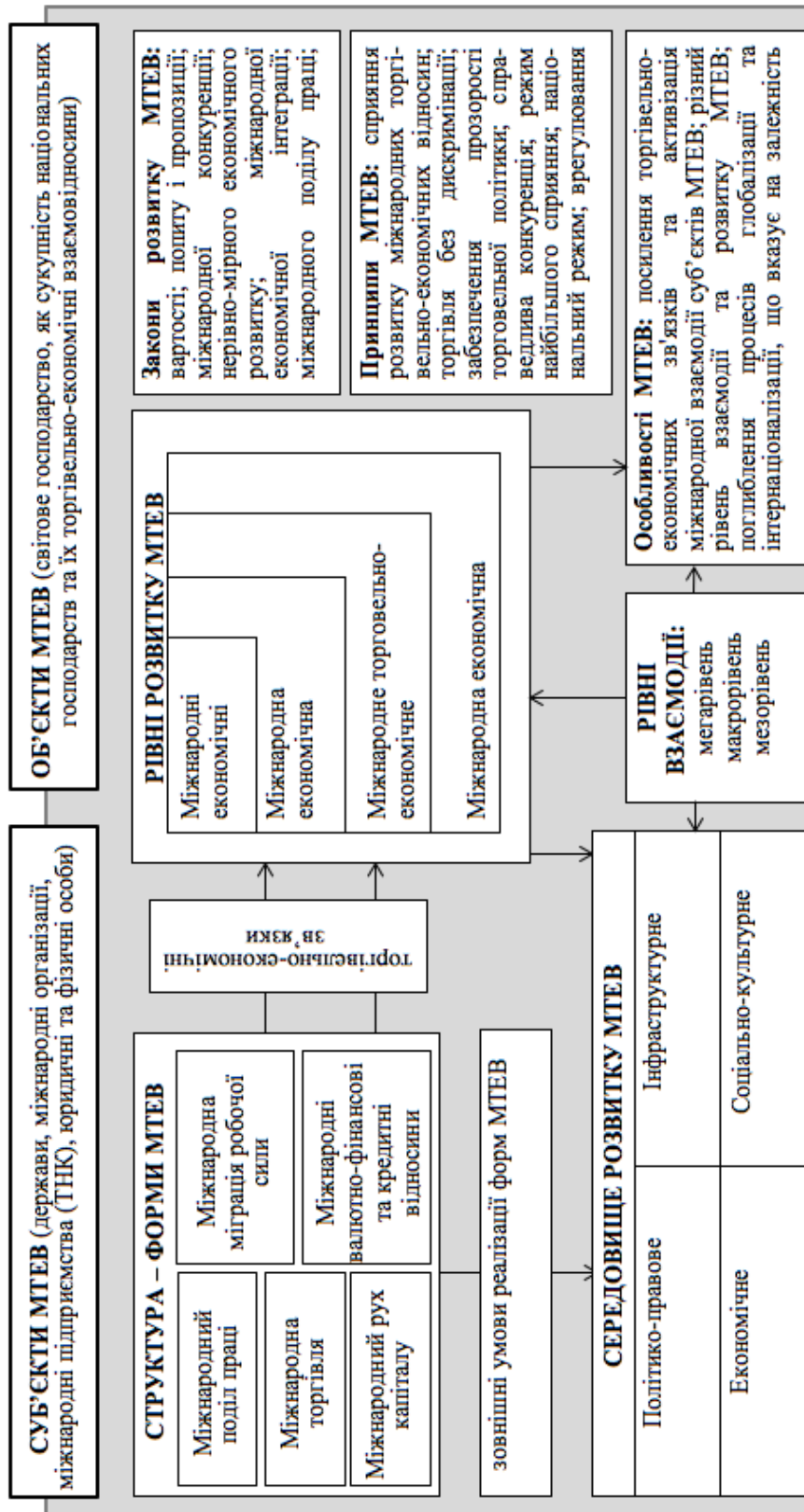

Рис. 1 Когнітивна схема сутності міжнародних торгівельно-економічних відносин (МТЕВ)
Джерело: авторська розробка

є світове господарство, як сукупність національних господарств та їх торгівельно-економічні взаємовідносини.

Це міжнародні ринки, експорт та імпорт товарів (послуг), тенденції розвитку міжнародної економіки, міжнародні фінансові операції, міжнародні науково-технічні зв'язки, процеси у міжнародному економічному середовищі, міжнародна спеціалізація та кооперація виробництва, експортний потенціал (як здатність виробляти конкурентоспроможну продукцію для зовнішніх ринків з урахуванням існуючих ресурсів) тощо.

Міжнародні економічні контакти представляють собою найпростіші торгівельно-економічні зв'язки, які відбуваються шляхом проведення симпозіумів, наукових конференцій, виступів музикантів тощо. Міжнародна економічна взаємодія це наступний рівень, який передбачає взаємозв'язок двох міжнародних суб'єктів, коли дії одного з них викликають відповідні дії іншого. Тобто це вже більш стійкі торгово-економічні зв'язки, які базуються на міжнародних угодах та договорах. Міжнародне торгівельно-економічне співробітництво передбачає формування міцних виробничо-економічних, торгових, фінансових зв'язків, які закріплені у довгострокових договорах. Що стосується економічної інтеграції, яка представляє собою найвищий рівень розвитку МТЕВ, то вона представляє процес створення певного союзу між економічними агентами країн-учасниць, а також формування і ведення спільної політики. Тобто міжнародну економічну інтеграцію можна розглядати як інструмент світової політики, за допомогою якого світова спільнота об'єднується для ефективного вирішення глобальних проблем сучасності.

Середовище розвитку міжнародних торгівельно-економічних відносин – це зовнішні по відношенню до суб'єктів МТЕВ політико-правові, економічні, соціально-культурні та інфраструктурні умови реалізації форм МТЕВ на різних рівнях [4]. Так, з урахуванням рівня політичної стабільності та політико-правового режиму в країні, держави можуть, як використовувати тарифні та нетарифні бар'єри, так і надавати одна одній преференції. Тому для суб'єктів МТЕВ важлива відсутність політичних ризиків. Економічне середовище розвитку МТЕВ передбачає детальний аналіз не тільки рівня розвитку промисловості та економічного розвитку країни; але й життєвого рівня населення, економічних традицій. Соціально-культурне середовище розвитку МТЕВ дозволяє врахувати існуючу структуру населення, його відношення до релігії, політики, навколишнього середовища. Слід зазначити, що інфраструктурне середовище, яке включає транспортне, енергетичне та інформаційне

забезпечення країни, здійснює вплив на розвиток всіх зазначених складових.

В контексті системного підходу формування та розвиток міжнародних торгівельно-економічних відносин підпорядковується певним правилам і включає велику кількість елементів. Серед низки елементів, у першу чергу, слід виділити систему законів. Так, важливим економічним законом товарного виробництва, відповідно до якого обмін товарів ґрунтується на визначення витрат праці, є закон вартості (закон еквівалентного обміну товарів). Особливу роль у розвитку МТЕВ відіграє закон попиту і пропозиції та закон міжнародної конкуренції. Наявність таких явищ, як дискримінація певних країн та відповідно їх нерівномірна участь у світовій торгівлі актуалізують закон нерівномірного економічного розвитку.

Не меншу роль відіграє закон міжнародної економічної інтеграції. Використання даного закону передбачає зближення національних економік шляхом створення єдиного економічного середовища для вільного переміщення товарів та послуг.

Наявність закону міжнародного поділу праці зумовлює процеси спеціалізації та кооперації окремих країн. А дія закону нагромадження є необхідною умовою капіталізації частини доходів країни з метою розвитку МТЕВ.

Слід акцентувати увагу, що важливим етапом вивчення предметної області дослідження міжнародних торгівельно-економічних відносин є також визначення та обґрунтування їх принципів в сучасних умовах розвитку світового господарства. Так, відомий зарубіжний політолог К. Уолтц виокремив усього 3 базових принципи структури міжнародних відносин: 1) держави, в першу чергу, керуються мотивом виживання; 2) учасниками міжнародних відносин залишаються лише держави; 3) держави неоднорідні і відрізняються можливостями та потенціалом.

Розглядаючи загальні принципи міжнародних економічних відносин, можна зазначити, що вони відображають переважно особливості та тенденції правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності: суверенітет; мирне співіснування; рівність; співробітництво держав з метою розвитку; невтручання; добросовісне виконання міжнародних зобов'язань; взаємна вигода; системність; еволюційність. Що стосується специфічних принципів міжнародних економічних відносин, то на думку більшості вчених [4], до них відносяться: розвиток міжнародних економічних відносин; юридична рівність і недопущення економічної дискримінації прав; свобода вибору форм організації зовнішньоекономічної діяльності; невід'ємний суверенітет держав з приводу їх ресурсів і економічної діяльності; принцип найбільшого

сприяння; національний режим при здійсненні міжнародних економічних відносин; однакові вимоги щодо виконання національного законодавства для всіх суб'єктів цих відносин.

Стосовно принципів міжнародних торговельних відносин, то слід визнати, що не втрачає своєї актуальності Генеральна угода (ГАТТ), яка включає також правові норми, правила ведення і державного регулювання взаємної торгівлі країн-учасниць, де до базових відносять [5]:

- 1) принцип торгівлі без дискримінації, який реалізується шляхом застосування режиму найбільшого сприяння та національного режиму;
- 2) принцип вільної торгівлі, який реалізується шляхом проведення раундів багатосторонніх торговельних переговорів;
- 3) передбачуваність розвитку міжнародної торгівлі, яка досягається за рахунок зв'язування тарифів по тарифних позиціях та забезпечення прозорості національної торговельної політики;
- 4) принцип справедливої конкуренції, який реалізується через створення умов для справедливої конкуренції;
- 5) принцип сприяння розвитку та економічним реформам, реалізується через надання можливості користування перевагами режиму найбільшого сприяння, системою розв'язання суперечок;
- б) визнання регіональних торговельних угод, що реалізується в контексті існування регіональних торговельних угруповань (зона вільної торгівлі, митний союз тощо);
- 7) створення пільгових умов для країн, що розвиваються.

На сьогодні Світова організація торгівлі (СОТ), як спадкоємиця ГАТТ, є найефективнішим і діючим інструментом, що регулює правила міжнародної торгівлі, які, в свою чергу, базуються на: принципі режиму найбільшого сприяння; принципі національного режиму; принципі транспарентності; принципі врегулювання торговельних суперечок шляхом консультацій і переговорів. У цьому ж контексті, слід зазначити, що основні принципи і правила СОТ, які опубліковані на сайті Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, наступні [6]: торгівля без дискримінації, тобто взаємне надання режиму найбільшого сприяння у торгівлі і взаємне надання національного режиму товарам і послугам іноземного походження; регулювання торгівлі переважно тарифними методами; відмова від використання кількісних і інших обмежень; транспарентність торговельної політики; врегулювання торговельних суперечок шляхом консультацій, переговорів тощо.

Окрім цього, відповідно до основних принципів міжнародної торгівлі торговельні відносини базуються на основі поваги принципів

суверенної рівності, самовизначення народів і невтручання у внутрішні справи інших держав [7, с. 74].

Отже, детальний аналіз базових принципів як міжнародних економічних відносин, так і торговельних відносин між державами дозволив зробити висновок про наявність спільних рис між ними, що в результаті дало можливість сформулювати специфічні принципи міжнародних торговельно-економічних відносин: сприяння розвитку міжнародних торговельно-економічних відносин; торгівля без дискримінації прав; забезпечення прозорості торговельної політики (транспарентність торговельної політики); справедлива конкуренція; режим найбільшого сприяння; національний режим; врегулювання торговельних суперечок.

Слід також зазначити, що для міжнародних торговельно-економічних відносин на сьогодні актуальні такі особливості: посилення торговельно-економічних зв'язків та активізація міжнародної взаємодії суб'єктів МТЕВ; різний рівень взаємодії та розвитку МТЕВ; поглиблення процесів глобалізації, транснаціоналізації та інтернаціоналізації, що вказує на залежність кожної держави від міжнародного бізнесу.

Висновки. Таким чином, у роботі запропоновано когнітивну схему сутності міжнародних торговельно-економічних відносин, яка включає такі ключові характеристики, як структура (форми), рівні взаємодії, рівні розвитку МТЕВ, закони розвитку МТЕВ, принципи МТЕВ, особливості МТЕВ, середовище розвитку МТЕВ, об'єкти та суб'єкти МТЕВ, що у сукупності відображає зміст даного поняття: це сукупність господарських відносин, які відображають торгово-економічні зв'язки між суб'єктами (держави, міжнародні організації, міжнародні підприємства (ТНК), юридичні та фізичні особи), які здійснюються в процесі участі в міжнародному поділі праці та міжнародній торгівлі з урахуванням норм міжнародного торговельного законодавства з метою поглиблення міжнародного торгово-економічного співробітництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Rassekh Farhad The interplay of international trade, economic growth and income convergence: a brief intellectual history of recent developments. The Journal of International Trade & Economic Development. 2004. № 13:4. P. 371–395.
2. Jouini Jamel Linkage between international trade and economic growth in GCC countries: Empirical evidence from PMG estimation approach. The Journal of International Trade & Economic Development. 2015. № 24:3. P. 341–372.
3. Reyes Javier, Schiavo Stefano & Fagiolo Giorgio Using complex networks analysis to assess the evolution of international economic integration: The cases of East Asia and Latin America. The Journal of International Trade & Economic Development. 2010. № 19:2. P. 215–239.

4. Амеліна І В., Попова Т. Л., Владимиров С. В. Міжнародні економічні відносини. К. : «Центр учбової літератури», 2013. 256 с.
5. Генеральна угода з тарифів і торгівлі. Митна енциклопедія : у 2 т. / І. Г. Бережнюк (відп. ред.) та ін. – Хм. : ПП Мельник А. А., 2013. Т. 1 : А – Л. 472 с.
6. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://me.gov.ua> (дата звернення 15.10.2019 р.)
7. Шталь Т. В. та ін. Міжнародна економіка та міжнародні економічні відносини. Харків : «Видавництво «Форт», 2015. 364 с.
8. Глобалізація та регіоналізація як вектори розвитку міжнародних економічних відносин : колективна монографія. Кол. авт.; за ред. О. А. Довгаль, Н. А. Казакової. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 540 с.

REFERENCES:

1. Rassekh, Farhad (2004). The interplay of international trade, economic growth and income convergence: a brief intellectual history of recent developments. *The Journal of International Trade & Economic Development*. № 13:4. R. 371–395 [in English].
2. Jouini, Jamel (2015). Linkage between international trade and economic growth in GCC countries: Empirical evidence from PMG estimation approach. *The Journal of International Trade & Economic Development*. № 24:3. R. 341–372 [in English].
3. Reyes, Javier, Schiavo, Stefano & Fagiolo, Giorgio (2010). Using complex networks analysis to assess the evolution of international economic integration: The cases of East Asia and Latin America. *The Journal of International Trade & Economic Development*. № 19:2. R. 215–239 [in English].
4. Amelina, I V., Popova, T. L., Vladymyrov, S. V. (2013) . Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny [International economic relations]. Kyiv: «Tsentr uchbovoi literatury» [in Ukrainian].
5. Heneral'na uhoda z taryfiv i torhivli. Mytna entsyklopediia [General agreement on tariffs and trade]. (2013). In 2 vol. / In Berezhniuky, I. H. (ed.) and other. Khmelnytskyi: PP Mel'nyk A. A., Vol. 1: A – L [in Ukrainian].
6. Ofitsijnyj sajt Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy [Official site of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine]. Retrieved from: <http://me.gov.ua> [in Ukrainian].
7. Shtal', T. V. and other (2015). Mizhnarodna ekonomika ta mizhnarodni ekonomichni vidnosyny [International Economics and International Economic Relations]. Kharkiv : «Vydavnytstvo «Fort».
8. Hlobalizatsiia ta rehionalizatsiia iak vektory rozvytku mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn : kolektyvna monohrafiia [Globalization and regionalization as vectors for the development of international economic relations: a collective monograph]. (2018). In ed. Dovhal', O. A., Kazakovoї, N. A. Kharkiv : KhNU imeni V. N. Karazina.